

विपद् व्यवस्थापन र भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणमा स्थानीय सरकारको भूमिका

DEMOCRACY
RESOURCE CENTER

The Asia Foundation

विपद् व्यवस्थापन र भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणमा स्थानीय सरकारको भूमिका

२०७६ वैशाख

DEMOCRACY
RESOURCE CENTER

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल

The Asia Foundation

द एसिया फाउन्डेशन

विपद् व्यवस्थापन र भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणमा स्थानीय सरकारको भूमिका

पहिलो संस्करण २०७६ वैशाख

प्रकाशक

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन)

कुमारीपाटी, ललितपुर

फोन: ०१-५५३७५५२

ईमेल: info@democracyresource.org

वेबसाइट: www.democracyresource.org

कभर डिजाइन / लेआउट: किशोर प्रधान

आवरण तस्विर: ईश्वरी भट्टराई

विषय सूची

आभार

१. परिचय	१
१.१ अध्ययनको उद्देश्य	१
१.२ अध्ययन स्थल र अध्ययन विधि	१
२. पृष्ठभूमि	३
२.१ भूकम्पपछिको संकटकालीन सहयोगमा स्थानीय सरोकारवालाको भूमिका	३
२.२ पुनर्निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय सरोकारवालाको भूमिका	५
२.३ विपद् व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकारको भूमिका	६
३. अध्ययनका नतिजा	७
३.१ २०७५ को अन्त्यतिर पुनर्निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय सरकारको भूमिका	७
३.२ २०७५ को अन्त्यतिर विपद् व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकारको भूमिका	१३
४. निष्कर्ष र सुझाव	१७

आभार

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) यो अध्ययनका लागि चितवन, दोलखा, मकवानपुर, काभ्रे र सिन्धुपाल्चोकमा लिइएका अन्तर्वार्तामा संलग्न दूर उत्तरदाताहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछ । निर्वाचित जनप्रतिनिधि, स्थानीय सरकारका अधिकारी, राजनीतिक दलका प्रतिनिधि, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणका अधिकारी, विभिन्न संस्थाका प्रतिनिधि, पत्रकार र भूकम्पबाट जीवित रहेका मानिसहरूको उदारतापूर्ण सहयोगबिना यो प्रतिवेदन तयार हुन सम्भव थिएन ।

यो अध्ययनको निर्देशन अनुभव अजीतले र यसको नेतृत्व नयन पोखरेलले गरेका हुन् । यो प्रतिवेदनको लेखन भास्कर गौतम, चिरन मानन्धर, लेना माइकेल्स र नयन पोखरेलले गरेका हुन् । डीआरसीएन स्थलगत अनुसन्धाता चिरन

मानन्धर, शेखर पराजुली, स्मृति राई, अनुभव अजीत र भास्कर गौतमलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ । ममता आचार्य र भेनिसा उदासले यो अध्ययनभरि नै प्रशासनिक सहयोग उपलब्ध गराएका हुन् ।

यो अध्ययनका लागि आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग द एसिया फाउन्डेशनले उपलब्ध गराएको हो । अध्ययन प्रक्रियाभरि मूल्यवान सुझाव र मार्गनिर्देश उपलब्ध गराएबापत मेघन नाल्बो, बिनायक बस्न्यात र लेना माइकेल्सलाई हाम्रो धन्यवाद छ । यो प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका सबै नतिजा र विश्लेषण डीआरसीएनको पर्यवेक्षणमा आधारित छन् । तसर्थ यी नतिजा र विश्लेषण द एसिया फाउन्डेशनको दृष्टिकोणका भलक होइनन् ।

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल
ललितपुर

परिचय

१.१ अध्ययनको उद्देश्य

२०७५ को चैतमा डेसोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपालले (डीआरसीएन) द एसिया फाउन्डेशनको सहयोगमा विपद् व्यवस्थापन तथा पुनर्निर्माणमा स्थानीय सरकारको भूमिकाबारे स्थलगत तहबाटै जानकारी प्राप्त गर्ने हेतुले अध्ययन गयो । यो अध्ययनको उद्देश्य स्थानीय सरकारका दृष्टिकोण, अनुभव र आवश्यकतालाई अभिलेखबद्ध गरी तिनका चुनौती र अवसर औल्याउनु र अन्ततः स्थानीय तहमा भविष्यमा आइलाग्ने विपद्को सामना गर्ने तयारी कार्यमा सुधार ल्याउनु हो ।

२०७५ को अन्त्यतिर नेपाल पुनर्निर्माण प्राधिकरणले २०७२ को भूकम्पद्वारा क्षतिग्रस्त क्षेत्रका स्थानीय सरकारलाई पुनर्निर्माणसम्बन्धी अनेक जिम्मेवारी हस्तान्तरण गयो । स्थानीय सरकारहरूलाई नयाँ संघीय संरचनाअन्तर्गत विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी आफ्नै कानून र नीति निर्माण गरी तिनलाई कार्यान्वयन गर्ने संवैधानिक अधिकार प्राप्त छ ।^१ यस सन्दर्भमा पुनर्निर्माण तथा विपद्जन्य जोखिम व्यवस्थापन कार्यमा प्रभावकारी ढंगले लागिर्पन स्थानीय सरकारको क्षमता, श्रोत, रुचि तथा आवश्यकताबारे अभ्यरामो सुभवुभ प्राप्त हुनु जरुरी छ ।

यो प्रतिवेदनमा निम्नलिखित पक्षहरू प्रस्तुत गरिएका छन्:

- ७ भूकम्पपछिको संकटकालीन सहयोग र पुनर्निर्माण विषयमा स्थानीय नेताहरू, स्थानीय सरकारका

अधिकारीहरू तथा स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरूको भूमिकासम्बन्धी पृष्ठ जानकारी (खण्ड २.१ र खण्ड २.२) ।

- ८ विपद् व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकारको भूमिकासम्बन्धी पृष्ठ जानकारी (खण्ड २.३) ।
- ९ प्रमुख नतिजा १: पुनर्निर्माण कार्यमा स्थानीय सरकारको संलग्नता (खण्ड ३) ।
- १० प्रमुख नतिजा २: विपद् व्यवस्थापन कार्यमा स्थानीय सरकारको संलग्नता (खण्ड ४) ।
- ११ स्थानीय तहको विपद् योजना निर्माण तथा अग्रसरतामा सुधार गरी स्थानीय सरकारको भूमिका एवं क्षमतालाई सबल तुल्याउने निष्कर्ष र सुझाव ।

१.२ अध्ययन स्थल र विधि

यो प्रतिवेदन डीआरसीएनद्वारा २०७५ फागुन २८ देखि चैत ७ मा काभ्रे, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, मकवानपुर र चितवन गरी पाँच जिल्लामा गरिएको स्थलगत पर्यवेक्षणमा आधारित छ । डीआरसीएनका अनुसन्धाताहरूले यी जिल्लाका (छ नगरपालिका र छ गाउँपालिका) १२ स्थानीय एकाइको भ्रमण गरे । सिन्धुपाल्चोक र दोलखा भूकम्पपछि गरिएको विपद्सम्बन्धी आवश्यकताको मूल्यांकनको क्रममा सर्वाधिक असर परेका सात जिल्लामध्ये ‘ज्यादै क्षतिग्रस्त’ जिल्लाको कित्तामा परेका हुन् । काभ्रे र मकवानपुर दोस्रो कित्ताका ‘संकटग्रस्त’ जिल्लामध्ये परेका छन् । भ्रमण गरिएका पाँच जिल्लामध्ये चितवन ‘बढी क्षति व्यहोरेका’ तेस्रो कित्ताका

^१ नेपालको संविधानको अनुसूची ८ को स्थानीय सरकारको एकल क्षेत्राधिकार तथा अनुसूची ९ को स्थानीय, प्रादेशिक र संघीय सरकारको साझा क्षेत्राधिकार दुवैअन्तर्गत ‘विपद् व्यवस्थापन’लाई सूचीबद्ध गरिएको छ ।

जिल्लामध्ये सबैभन्दा कम क्षति व्यहोर्ने जिल्लामा परेको हो।^२

प्रादेशिक सरकारको कार्यसञ्चालनसम्बन्धी राष्ट्रियापी अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यहरूद्वारा पनि पुष्टि गरिएका छन्।^३

तालिका १: भ्रमण गरिएका स्थानीय एकाइको सूची

क्र.सं.	स्थानीय एकाइको नाम	जिल्ला
१	भरतपुर महानगरपालिका	चितवन
२	इच्छाकामना गाउँपालिका	चितवन
३	भीमेश्वर नगरपालिका	दोलखा
४	कालिञ्चोक गाउँपालिका	दोलखा
५	मेलुड गाउँपालिका	दोलखा
६	तामाकोशी गाउँपालिका	दोलखा
७	पनौती नगरपालिका	काभ्रे
८	भीमफेदी गाउँपालिका	मकवानपुर
९	हेटौंडा उपमहानगरपालिका	मकवानपुर
१०	थाहा नगरपालिका	मकवानपुर
११	चौतारा साँगाचोकगाठी नगरपालिका	सिन्धुपाल्चोक
१२	लिसंखु पाखर गाउँपालिका	सिन्धुपाल्चोक

डीआरसीएनले स्थानीय एकाइका नगरप्रमुख र अध्यक्ष, वडाध्यक्ष, प्रमुख प्रशासकीय अधिकारी, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण र अनुदान व्यवस्थापन तथा स्थानीय पूर्वाधार अधिकारी, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणका प्राविधिक, राजनीतिक दलका प्रतिनिधि, पत्रकार, नागरिक समाजका सदस्य र भूकम्प-प्रभावित नागरिकहरू लगायतका व्यक्तिहरूसँग गहन अन्तर्वार्ता लिएको थियो। यो पर्यवेक्षणको प्रक्रियामा डीआरसीएनले भ्रमण गरेका पाँच जिल्लाका कुल ८२ जना उत्तरदातासँग अन्तरक्रिया गरेको थियो।^४ प्रतिवेदनका नतिजा डीआरसीएनले गरेको स्थानीय तथा

^२ विपद्पश्चात आवश्यक मूल्यांकनले छ किताको प्रभाव किटान गरेर भूकम्प-प्रभावित ३१ जिल्लालाई सूचीबद्ध गरेको छ। उक्त प्रभाव जिल्ला तहमा भएको जन र धनको समस्त क्षतिको आधारमा निर्धारण गरिएको थियो। भूकम्प-प्रभावित ३१ मध्ये १४ जिल्लालाई ‘प्राथमिकता प्राप्त जिल्ला’मा सूचीबद्ध गरिएको थियो। हामीले भ्रमण गरेका पाँच जिल्लामध्ये चार ‘प्राथमिकता प्राप्त जिल्ला’ हुन् भने एउटा जिल्ला अर्थात् चितवन ‘प्राथमिकता प्राप्त जिल्ला’ होइन। दोस्रो ढेली: <https://www.npc.gov.np/images/category/PDNA.volume,,BFinalVersionpdf>

^३ अन्तर्वार्ता लिइएका ८२ जनामध्ये १८ जना स्थानीय सरकारका निर्वाचित प्रतिनिधि, नौजना स्थानीय तहका सरकारी कर्मचारी, २५ जना राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण वा जिल्ला तहका अधिकारी, नौजना नागरिक

समाजका सदस्य वा पत्रकार, तीनजना राजनीतिक दलका प्रतिनिधि र १८ जना भूकम्पवाट बचेका नागरिक थिए।

^४ डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपालले पुस २०७५ देखि स्थानीय तथा प्रादेशिक सरकारको कार्यसञ्चालनको अध्ययन गर्दै आएको छ। यससम्बन्धी प्रतिवेदनहरू यो वेबसाइटमा उपलब्ध छन्: <http://democracyresource.org/observation-of-local-and-provincial-governments>

पृष्ठभूमि

२.१ भूकम्पपछिको संकटकालीन सहयोगमा स्थानीय सरोकारवालाहरूको भूमिका

नेपालमा २०७२ वैशाख १२ मा गएको महाभूकम्पमा भण्डै नौ हजार मानिसको ज्यान गयो, २२ हजार जति मानिस घाइते भए र पाँच लाखभन्दा बढी घर र भवनहरू क्षतिग्रस्त वा ध्वस्त भए। त्यस बखत नेपालमा युद्धपछिको राजनीतिक संक्रमण जारी थियो। २०७१ को अन्त्यतिर देशको संविधानले अन्तिम रूप लिइसकेको थिएन। त्यस बखत स्थानीय निर्वाचन नभएको भण्डै दुई दशक भएको थियो। त्यसैले भूकम्पपछिको सहयोग मूलतः केन्द्रीकृत हुनगयो। उक्त सहयोगको क्रममा स्थानीय स्तरमा समन्वय र वितरणसम्बन्धी प्रावधानअनुसार स्थानीय सरकारी कार्यालयहरूले समन्वयकारी भूमिका खेलेका थिए।^५ पुस २०७२ देखि पुनर्निर्माण कार्यको व्यवस्थापन पनि नवगठित राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले केन्द्रीय तहबाटै गरेको थियो।

२०७२ को भूकम्पकालमा स्थानीय निकायमा निर्वाचित प्रतिनिधिहरू नभए तापनि गाउँ विकास समितिहरू (गाविस), स्थानीय नेताहरू र स्थानीय राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूले आरम्भक राहत-सहयोग प्रदान गर्ने कार्यमा प्रायः महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका थिए। डीआरसीएनले असार २०७२ देखि वैशाख २०७४ को बीचमा भूकम्पको असर

^५ जिल्ला विपद्जन्य राहत समिति प्राकृतिक विपद् ऐन २०३९ अन्तर्गत स्थापित भएको थियो। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले जिल्ला र गाविसका अधिकारीहरूलाई, काम गर्ने विशिष्ट तरिकाको किटान नगरी, प्राकृतिक विपद् आइलागेपछि, प्राथमिक जिम्मेवारी सम्हाल्न प्रोत्साहित गरेको थियो।

तथा पुनर्लाभसम्बन्धी अध्ययनबाट स्थानीय कर्ताहरूका भूमिका तथा क्षमतासम्बन्धी निम्नलिखित पक्षहरू उजागर गरेको थियो:^६

- स्थानीय सरकारी अधिकारी, नेता, दलका प्रतिनिधि र सर्वदलीय संयन्त्रजस्ता अनौपचारिक स्थानीय निकायहरूले गाविस तहका राहत वितरण समितिहरूमा सक्रियता साथ संलग्न भई बाहिरबाट आएको सहयोगको वितरणमा समन्वय गरी ढन्डलाई समन गर्न सघाउ पुऱ्याए। राहत सहयोग वितरणमा राजनीतिकरणको केही न केही उदाहरण फेला परे तापनि अध्ययनले स्थानीय कर्ताहरूले सकारात्मक भूमिका खेलेका उदाहरणहरू नै बढी फेला पाएँन्नो। जस्तो कि उक्त कर्ताहरूले अक्सर क्षतिको अभिलेखीकरण गर्न, सहयोगको सबैभन्दा बढी आवश्यक भएका मानिसहरूको पहिचान गर्न, कम सहयोग पाएका ठाउँहरूसम्म र केन्द्रीय सरकार तथा बाह्य दातृ निकायहरूबाट वेलैमा पर्याप्त ध्यान नपुगेका मानिसहरूसम्म सहयोग सामग्री पुऱ्याउने कार्यमा ज्यादै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेले। खास गरेर उनीहरूले केन्द्रीकृत राहत वितरण स्थानहरूबाट राहत प्राप्त गर्न नसकेका गाविसका दुर्गम क्षेत्रका वडासम्म राहत सामग्री पुऱ्याई वितरण गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित तुल्याए।^७

^६ द एसिया फाउन्डेशनको भूकम्पको असर तथा पुनर्लाभसम्बन्धी स्वतन्त्र अनुगमन आयोजनाले चार चरणको अनुसन्धानको आधारमा भूकम्पपछिको नेपालमा सहायता र पुनर्लाभः भूकम्पको असर तथा पुनर्लाभसम्बन्धी पर्यवेक्षण भन्ने शीषकमा अनेकौं रिपोर्ट प्रकाशित गरेको छ। भूकम्पको असर तथा पुनर्लाभसम्बन्धी अनुगमन आयोजनालाई युकेएड / डीएफआइडी र स्वीस एजेन्सी फर डेभलपमेन्ट एण्ड कोअपरेशनले आर्थिक सहयोग गरेका थिए। यससम्बन्धी सबै प्रतिवेदन <http://asiafoundation.org/tagindependent-impacts-and-recovery-monitoring-project/> मा उपलब्ध छन्।

^७ द एसिया फाउन्डेशन र डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल २०७२। भूकम्पपछिको नेपालमा सहायता र पुनर्लाभः भूकम्पको असर तथा

- स्थानीय कर्ताहरूले अक्सर राहत सामग्रीहरू दुवानी गर्ने कार्यमा बन्दोबस्ती र आर्थिक समस्या भेल्नुपर्यो । गाविस कार्यालयहरूमा उपलब्ध भएका सहायतासम्बन्धी सामग्रीहरू वितरण गर्न पर्याप्त आर्थिक श्रोत नहुनाले कतिपय गाविस अधिकारीहरूले बढी दुर्गम भेगका बडाहरूमा सामग्री दुवानी गर्नका लागि अन्य महलको रकम खर्च गर्ने निधो गरे ।^५
- भूकम्पको असर परेका तर जिल्ला वा गाविस तहका सरकारी अधिकारीहरू अनुपस्थित रहेका क्षेत्रहरूमा राहत वितरण गर्ने कार्यको समन्वय समस्यामूलक बन्नाले गर्दा अक्सर अधिकारीहरू उपस्थित रहेका ठाउँहरूको दाँजोमा बढी तनाव हुनगयो ।^६
- केन्द्र, जिल्ला तथा गाविस तहबीच राहत सहायता र सूचना आदानप्रदानसम्बन्धी कार्यको समन्वय समस्यामूलक बन्यो । यसो हुनाको मुख्य कारण कसको भूमिका के हो भन्ने विषय अस्पष्ट हुनु, एकमाथि अर्को जिम्मेवारी खपिनु र सञ्चारको व्यवस्था चुस्त नहुनु थियो ।^७
- स्थानीय नेताहरूको भूमिकाबारे स्थानीय वासिन्दाहरूको मूल्यांकन मूलतः सकारात्मक देखियो । तिनको अनुभवमा स्थानीय नेताहरू सहजै भेटन सकिने र तिनका सरोकार तथा आवश्यकताहरूबारे सुनेर तदनुरूप कार्य गरिदिने ठहरिए । स्थानीय नेताहरू टोलछिमेकमा निरन्तर उपस्थित रहने हुनाले र सेवा प्रदन गर्न आफू विफल भएको खण्डमा आइलाग्ने विरोधको खतराप्रति सजग हुनाले बढी जबाफदेही देखिए । वास्तवमा ज्यादै विपद्ग्रस्त क्षेत्रका अधिकांश स्थानीय नेताहरू संकटकालीन सहायता उपलब्ध

पुनर्लाभसम्बन्धी स्वतन्त्र पर्यवेक्षण चरण १- स्थलगत गुणात्मक पर्यवेक्षण -जेठ २०७२ । काठमाडौं र व्याङ्क: द एसिया फाउण्डेशन (पृष्ठ ३३-३४) । यो प्रतिवेदन <http://asiafoundation.org/tag/independent-impacts-and-recovery-movitoring-nepal/> मा उपलब्ध छ ।

^५ ऐजन (पृष्ठ ३४)

^६ ऐजन (पृष्ठ ४०-४१)

^७ ऐजन (पृष्ठ ३५-४५) भूकम्पको असरप्रति प्रत्युत्तर जनाउने सन्दर्भका प्रथम दुई वर्षमा तथा जानकारी आदानप्रदानको अवस्था र समन्वय कमजोर रह्यो । यसपछिका अनुदान व्यवस्थापन तथा स्थानीय पूर्वाधार सम्बन्धी २, ३ र ४ चरणका प्रतिवेदनहरू पनि हेतोस् । <http://asiafoundation.org/tag/independent-impacts-and-recovery-movitoring-nepal/>

गराउने कार्यमा सक्रियता साथ लागिपरेका देखिए । त्यतिमात्र होइन, उनीहरूमाझ सहायता वितरणलाई सहज बनाउने र विपद्ग्रस्त समुदायहरूको पक्षमा पैरवी गर्ने कार्यमा तँच्छाडमछाड पनि देखियो ।^९

स्थानीय सरोकारवालाहरूमा सकारात्मक अग्रसरता देखिए तापनि जिल्ला र स्थानीय तहहरू विपद्ग्रस्त सहायता विषयमा भने व्यापक सहमति देखियो ।^{१२} धेरै स्थानीय अधिकारी र नेताको भनाइअनुसार विपद्सम्बन्धी नियमावली र श्रोतको कमी हुनाले र समन्वय प्रभावकारी नहुनाले उनीहरूले 'गर्दै र सिक्कै जाने' कोरा तरिका अपनाउन विवश हुनुपर्यो । यो तरिकाले कतिपय ठाउँमा अन्यत्रभन्दा राम्ररी काम गयो । यसो हुनाको गाँठठी कारण पहिलेदेखि आर्जित राजनीतिक अनुभव, कर्ताहरूको वैयक्तिक संलग्नता तथा जिल्ला तथा गाविस तहमा स्थानीय सरकारी अधिकारीहरूको प्राधिकरण रहनु थियो ।^{१३}

साथै स्थानीय एकाइहरूसँग यथेष्ट तथ्यांक थिएनन्, न त उनीहरूसँग भूकम्पकालमा नयाँ तथ्यांकहरू संकलन र व्यवस्थापन गर्ने कौशल नै थियो । राहतको प्रारम्भिक चरणसम्बन्धी मार्टिन चौतारीको एउटा प्रकाशनले के कुरा औल्याएको छ भने प्रारम्भिक कालमा राहत सहायता उपलब्ध गराउन चुक्नुको कारण सहयोगकर्ताहरूले प्रयोग गर्नसक्ने तथ्यांकको अभाव त थियो नै यसमा निम्छ्रो तयारीको पनि उति नै भूमिका थियो ।^{१४}

^{११} ऐजन (पृष्ठ ४६)।

^{१२} ऐजन (पृष्ठ ३९-४०)

^{१३} ऐजन (पृष्ठ ३५-४८)।

^{१४} योगेश राज र भास्कर गौतम । सन् २०१५ । करेज इन क्योओस: अर्ली रेस्क्यू एन्ड रिलिफ आफ्टर द अप्रिल अर्थक्षेत्र । काठमाडौं: मार्टिन चौतारी । <http://www.martinchautari.org.np.incep.php.for-more.-chautari-ooks9617-courage-in-chaos-early-rescue-and-relief-after-the-april-earthquake>

२.२ पुनर्निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय सरोकारवालाहरूको भूमिका

डीआरसीएनको अधिल्लो अध्ययनले स्थानीय नेताहरू, राजनीतिक दलहरू र स्थानीय सरकारका अधिकारीहरूलाई संकटकालीन राहत सहयोगपछि, नराम्ररी पाखा लगाएको तथ्य इँगित गरिएको छ। यो कृत्यप्रति उनीहरू निकै नै असन्तुष्ट भएको पाइयो।^{१५} नेपाल सरकारका ग्रामीण आवास पुनर्निर्माण कार्यक्रम तथा पुनर्निर्माणसम्बन्धी सहयोगका अन्य स्वरूपहरू राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणद्वारा केन्द्रीय रूपले व्यवस्थित गरिएका छन्।^{१६} स्थानीय सरकारका कार्यालयहरूको र पछि गएर निर्वाचित स्थानीय निकायहरूको भूमिकालाई ग्रामीण आवास पुनर्निर्माण कार्यक्रमअन्तर्गत नगद अनुदान प्राप्त गर्न योग्य भनि पहिचान गर्ने सूचीमा नाम छुटेका भूकम्प-प्रभावित लाभग्राही परिवारहरूका गुनासाहरू दर्ता गर्नमै सीमित तुल्याइयो।^{१७}

^{१५} द एसिया फाउण्डेशन र डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल । २०७४। भूकम्पछिको पछिको नेपालमा सहायता र पुनर्नाम्भ: भूकम्पको प्रभाव र उपचारसम्बन्धी स्वतन्त्र पर्यवेक्षण नेपाल, चरण ३- गुणात्मक स्थलगत पर्यवेक्षण भद्रौ २०७३। काठमाडौं तथा व्याङ्क: द एसिया फाउण्डेशन। साथै यो पनि हेनोसः: एसिया फाउण्डेशन र डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल। २०७३। नेपाल सरकारद्वारा निजी घरको लागि भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणका लागि नगद वितरण - असार २०७३। काठमाडौं तथा व्याङ्क: द एसिया फाउण्डेशन।

^{१६} आवास प्राप्ति तथा पुनर्निर्माण मञ्च लाभग्राही भनी पहिचान गरिएका परिवारहरूलाई भूकम्पबाट भएको क्षतिको पुनःनिर्माणसम्बन्धी मार्गीनिर्देशन अनुसार लागि रु. तीन लाख (तीन हजार अमेरिकी डलर) नगद अनुदान उपलब्ध गराउँछ। क्षतिको मूल्याङ्कन, लाभग्राही सूचीकरण, लाभग्राही सहमतिमा हस्ताक्षर र तीन चरणको अनुदान वितरण (पुनःनिर्माणमा भएको प्रगति र निर्माण सहिताको पालनाको आधारमा) प्रक्रिया मूलतः स्थानीय नेता र पछि स्थानीय निर्वाचित प्रतिनिधिहरूको संलग्नताविना नै कार्यान्वयन गरियो।

^{१७} भूलवस लाभग्राही सूचीमा छुट्न गएकाहरूका लागि सरकारले गुनासो बुझ्ने प्रक्रिया शुरु गयो, तर उक्त प्रक्रिया सुस्त हुनाले थुपै गुनासोको अझै फस्योट भएको छैन। द एसिया फाउण्डेशन र डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपालको भूकम्पको प्रभाव तथा पुनर्नाम्भ स्वतन्त्र पर्यवेक्षण आयोजनाका ३ र ४ चरणका गुणात्मक स्थलगत पर्यवेक्षण प्रतिवेदनहरू हेनोसः: <http://asiafoundation.org/tag/independent-impact-and-recovery-monitoring-nepal>। तर हालै बाँकी रहेका गुनासोहरूलाई फस्योट गर्ने कार्यलाई ताकेता गर्दै यस प्रयोजनका लागि क्षतिको पुनः मूल्यांकन गरिएको छ। सरकारी कागजात नभएका, खास गरेर भूमिहीन

अन्य अनुसन्धानले पनि पुनर्निर्माणसम्बन्धी केन्द्रीकृत तरिकाका खोटहरू औँल्याएको छ, जसअनुसार क्रमिक रूपबाट प्रकट भइरहेका स्थानीय आवश्यकताहरूको यथेष्ट पहिचान गर्न यो तरिका चुकेको छ। नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानका पुनर्निर्माणसम्बन्धी अर्थराजनीतिक विश्लेषकको भनाइअनुसार स्थानीय निर्वाचनले भूकम्प पीडितहरूमाझ स्थानीय प्रतिनिधिहरूले आफ्ना सरोकार र आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सघाउ पुऱ्याउन सक्लान् भन्ने आशा सञ्चार गरेको छ। तर केन्द्र र स्थानीय तहबीच चलिरहेको 'शक्ति संघर्ष'ले 'पुनर्निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय सरकारको भूमिका पहिचान गर्ने कार्यमा व्यवधान पैदा गरी' स्थानीय सरकारहरूलाई केवल गुनासोहरू केलाउनमा सीमित राखेर पुनर्निर्माण प्रक्रियालाई तीव्रतर तुल्याई आफ्ना प्रतिबद्धताअनुरूप सेवा प्रदान गर्नबाट रोकेको छ। नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानको प्रतिवेदनले स्थानीय सरकारको संस्थागत क्षमता सीमित भएको कुरा औँल्याउँदै क्षमता विकास गर्ने कार्य तथा संस्थागत स्मृति र सञ्चारको सबलीकरण गर्ने कार्य प्रमुख आवश्यकता हुन् भनी पहिचान गरेको छ।^{१८}

हालसालै पुनर्निर्माण प्रक्रियामा बढी संलग्न हुन स्थानीय सरकारका लागि नयाँ परिवेशको ढोका खुलेको हुनसक्छ। २०७५ मसिर र माघको बीचमा राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरी भूकम्प-प्रभावित क्षेत्रका स्थानीय सरकारलाई पुनर्निर्माणसम्बन्धी अनेकाँ जिम्मेवारी हस्तान्तरण गरेको छ। उक्त समझदारी पत्रअनुसार राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण प्राविधिक अधिकारीजस्ता कर्मचारीको नियुक्ति र व्यवस्थापन गर्ने, पुनर्निर्माणको लागि प्रमुख सरसुविधाहरू र पूर्वाधारहरूको व्यवस्थापन गर्ने, रकम विनियोजन तथा वितरण गर्ने र, सर्वाधिक महत्वको कुरा, गुनासोहरूलाई सम्बोधन गर्दै जिल्ला आयोजना कार्यान्वयन एकाइ र अनुदान व्यवस्थापन तथा स्थानीय पूर्वाधारमाफत नगद अनुदानको व्यवस्थापन र वितरण गर्ने कार्य जारी राख्ने

मानिसहरूले सरकारी सहयोग प्राप्त गर्ने प्रक्रियामा वाधा-अड्चन भेल्न परेको छ।

^{१८} पोखरेल, टी., एम.डी. मानन्धर, ए. दाहाल, बी. चालिसे, आर. भण्डारी र टी.पी. खरेल। २०७५। नेपालमा भूकम्पपछिको पुनर्निर्माण: स्थानीय सरकारका प्रकट भइरहेका भूमिकाहरूको मूल्यांकन। काठमाडौँ: नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान र द एसिया फाउण्डेशन।

छ ।^{१९} अर्कोतिर, स्थानीय सरकारका भूमिकामा पुनर्निर्माण कार्ययोजनाहरूको तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नु, तिनको समन्वय गर्नु र राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणद्वारा नियुक्त कर्मचारीहरूको निगरानी गर्नु तथा आवास नगद अनुदानको वितरण तथा लाभग्राहीसम्बन्धी तथ्यांक अध्यावधिक गरी सार्वजनिक गर्नु पनि पर्दछ ।^{२०}

२.३ विपद् व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकारका भूमिका

संघीयकरणको प्रक्रियाले विपद् व्यवस्थापनमा स्थानीय निकायका भूमिकालाई स्पष्ट पार्ने र सबलीकरण गर्ने अवसरहरू प्रदान गर्दछ । स्थानीय सरकारलाई विपद्कालीन सहयोगसम्बन्धी योजना र कानून निर्माण गर्ने अधिकार दिइएको छ । स्थानीय सरकारलाई विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी एकलौटी क्षेत्राधिकार प्रदान गर्ने संविधानको अनुसूची द मा आधारित स्थानीय सरकार सञ्चालनका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन २०७४ को दफा ११ (२) अन्तर्गत स्थानीय सरकारका विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू सूचीबद्ध गरिएका छन् । यी कार्यअन्तर्गत अन्य कुराका अतिरिक्त विपद् व्यवस्थापनको तयारीसम्बन्धी योजना र नीति निर्माण, प्रहरीलाई उद्धार र राहत कार्यमा परिचालन, जोखिमयुक्त क्षेत्रहरूको नक्सांकन र स्थानान्तरण, प्रदेश र संघीय सरकार तथा गैरसरकारी संगठनहरूबीच समन्वय एवं तथ्यांक व्यवस्थापन र अनुसन्धानलगायत १२ ओटा विशिष्ट अधिकार पर्दछन् । तर विपद् न्यूनीकरण र सहयोग कार्यमा संलग्न सरकारका विभिन्न तहका क्षेत्राधिकारहरू स्पष्ट रूपले परिभाषित हुन बाँकी नै छ । खास गरेर प्रदेश र स्थानीय तहहरूबीच सूचना तथा जिम्मेवारीहरू आदानप्रदान गर्ने कार्यको सविस्तार व्याख्या भएको छैन । संघ, प्रदेश

^{१९} जिल्ला आयोजना कार्यान्वयन एकाइ राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणको जिल्ला तहको एकाइ हो, जसलाई पुनर्निर्माणसम्बन्धी नगद अनुदानको व्यवस्थापन तथा वितरण गर्ने अभिभारा दिइएको छ ।

^{२०} उदाहरणको लागि २०७५ पुस १७ को द राइजिङ नेपालमा ‘तुवाकोटका स्थानीय तहहरूलाई पुनर्निर्माण प्राधिकार प्रदान’ भन्ने समाचार हेर्नेस । <http://therisingnepal.org.np/news/27950>

र स्थानीय सरकारका समितिका अध्यक्षहरू र प्रमुख जिल्ला अधिकारीबीच सञ्चार आदानप्रदान गर्ने निश्चित मर्यादाक्रमको मानक बनेको छैन । हालैको अक्सफोर्ड पोलिसी म्यानेजमेन्टको प्रतिवेदनअनुसार यसबाट विपद्जन्य तयारी, व्यवस्थापन तथा सहयोगको समन्वयमा नकारात्मक प्रभाव पर्नसक्छ । उक्त प्रतिवेदनले स्थानीय प्रतिनिधिहरू संघीय सरकारको ‘केन्द्रीय नेतृत्व’सँग असन्तुष्ट छन् र संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारका अधिकारीहरूबीच अधिकार वितरणको प्रश्नमा मनोमालिन्य रहेको छ भन्ने कुरा पनि इंगित गरेको छ ।^{२१}

जिम्मेवारीहरूको बाँडफाँटसम्बन्धी अस्पष्टताको अतिरिक्त अन्य चुनौतीहरू पनि छन् । विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी जिम्मेवारी प्रभावकारी रूपले वहन गर्नका लागि स्थानीय सरकारमा जागरूकता, श्रोत र प्राविधिक तथा संस्थागत क्षमताको पनि कमी छ । (खण्ड ३.२) ।

^{२१} मानन्धर, एम.डी., पी. मार्कर र अरू । २०७६ । विपद्जन्य जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी अर्थराजनीतिक विश्लेषण । काठमाडौँ: अक्सफोर्ड पोलिसी म्यानेजमेन्ट - पोलिसी एण्ड इन्स्टिच्युसन्स फेसीलिटी ।

अध्ययनका नतिजा

३.१ २०७५ को अन्त्यर्तिर पुनर्निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय सरकारका भूमिकाहरू

‘हाम्रा हात बाँधिएका छन् । हामीलाई साँच्चीको अधिकार छँदैछैन । हामीले भूकम्पले ध्वस्त पारको घर देखेका छौं तर त्यो घरलाई लाभग्राहीको सूचीमा पार्न सकेनौं ।’
— थाहा नगरपालिका, मकवानपुरका वडा अध्यक्ष

प्राप्त जानकारीअनुसार स्थानीय सरकारहरूको उपस्थितिले भूकम्प-प्रभावित मानिसहरूको पुनर्निर्माण प्रक्रियाका अनेक पक्षको सहजीकरण गरेको छ ।

स्थानीय सरकार बनेपछि प्राविधिक सहयोग र नगद अनुदान प्राप्त गर्न सजिलो भयो भन्ने विषयमा हामीले भ्रमण गरेका सबै भूकम्प-प्रभावित एकाइका उत्तरदाताहरूमाझ मतैक्यता पाइयो । भूकम्प-प्रभावित स्थानीय एकाइमा स्थानीय एकाइको पुनर्निर्माणका लागि प्राविधिक अधिकारीहरू सम्पर्क व्यक्तिका रूपमा नियुक्त भए भने प्रत्येक वडामा कम्तीमा एकजना प्राविधिक तैनाथ गरिए ।

वडा तहमा प्राविधिक अधिकारी भएपछि नगद अनुदानको एकपछि अर्को किस्ता प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने निर्माणसम्बन्धी मानकको स्वीकृति प्राप्त गर्न सजिलो भयो । खास गरेर गुनासो दर्ता गर्ने प्रक्रिया सरल भयो । त्यसअघि आवास अनुदान प्राप्त गर्नका लागि मूल्यांकन र लाभग्राही

सूचीसम्बन्धी गुनासोको फारम भर्न मानिसहरूले जिल्ला सदरमुकाम जानुपर्यो । अब भने नयाँ स्थानीय एकाइका वडा तहमै त्यसो गर्न सकिने भयो ।

आवास अनुदानसम्बन्धी लाभग्राहीहरूको भनाइअनुसार प्राविधिक अधिकारी र वडा प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिले गर्दा पुनर्निर्माण तथा त्यससँग सम्बन्धित प्रक्रियाहरूबाटे सूचना प्राप्त गर्न पनि सहज भयो । प्राविधिक अधिकारीहरूले नागरिक, स्थानीय सरकार र पुनर्निर्माण कार्यमा संलग्न अन्य संगठनहरूबीच सञ्चारको महत्वपूर्ण माध्यमका रूपमा काम गरेको देखियो ।

कतिपय नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रका भूकम्प-प्रभावित निम्छुरा परिवारहरूलाई अतिरिक्त सहयोग दिने निधो गरे । विस्थापित र भूमिहीनलाई सबै स्थानीय एकाइमा सबैभन्दा निम्छुरा परिवार मानिन्छ ।

उदाहरणको लागि, दोलखाको तामाकोशी गाउँपालिकाले भूकम्प पीडित भूमिहीनलाई सहयोग गर्न रकम उपलब्ध गरायो । नागरपालिकाले समाज सेवा र चालू आर्थिक वर्षमा समावेशीतालाई बढावा दिने कार्यसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूका लागि डेढ करोड रुपैयाँ विनियोजन गन्यो । नगरपालिकाले उक्त रकममध्ये १० लाख रुपैयाँ भूकम्प-प्रभावित भूमिहीन परिवारहरूका लागि छुट्टायो । नगरपालिकाले वडा कार्यालयमार्फत भूमिहीन परिवारहरूका दरखास्त बटुल्यो र दरखास्तहरू विधिसम्मत भए-नभएको जाँच गरेपछि तिनका लागि १५ हजारसम्म पर्ने जमिन किनिदियो । अध्यक्षको भनाइअनुसार छानिएका लाभग्राहीहरूलाई खर्च नभएका अन्य शीर्षकहरूको रकमबाट

थप आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराइने छ । यद्यपि अधिकांश स्थानीय सरकारहरूले पुनर्निर्माणसम्बन्धी रकम अपर्याप्त भएको गुनासो गरे (केस स्टडी २ हेनोस्) ।

भ्रमण गरिएका अन्य थुप्रै स्थानीय एकाइहरूका स्थानीय प्रतिनिधि र समुदायहरूले पनि भूमिहीन र विस्थापितहरू सर्वाधिक निम्छ्वा परिवार हुन् भन्ने कुरा जनाए । तर तामाकोशी गाउँपालिकाबाहेक अन्य स्थानीय सरकारहरूले चाहिँ भूमिहीन र निम्छ्वा परिवारहरूलाई सहयोग गर्न केन्द्रीय तहको निर्णय र सहयोग ताकेर परिवरहेका देखियो । उदाहरणको लागि, मकवानपुरको भीमफेदी गाउँपालिकाका एकजना जनप्रतिनिधिले भनेअनुसार त्यहाँ एउटा बडामा १०० जना जति भूकम्प-प्रभावित भूमिहीन परिवार छन्, जसले अहिलेसम्म नगद सहयोग पाएका छैनन् किनभने उनीहरू अर्को ठाउँमा कतै बसोबास गर्न राजी छैनन् ।^{२२}

चितवनको इच्छाकामना गाउँपालिकाका अध्यक्षले ऐलानी जग्गामा बसोबास गर्ने २०० जति परिवार निम्छ्वा हुन् भनी औँत्याए, किनभने जग्गाको धनीपुर्जा नभएकाले तिनले आवास पुनर्निर्माणसम्बन्धी नगद अनुदानको सहमतिपत्रमा हस्ताक्षर गर्न पाएका छैनन् । जिल्ला आयोजना कार्यान्वयन एकाइका एक अधिकारीका अनुसार त्यही गाउँपालिकाका भूकम्पद्वारा विस्थापित १२७ परिवारले सामुदायिक वनमा अस्थायी बसोबास गरेका छन्, जहाँ खानेपानी र उचित सरसफाइजस्ता आधारभूत सेवाहरूको अभाव छ । इच्छाकामनाकै अरू १०२ परिवार असुरक्षित भूमिमा बसोबास गरिरहेका छन्, जसलाई स्थायी पुनर्वासको खाँचो छ । हामीलाई जानकारी भएअनुसार तीमध्ये ५६ परिवारको पुनर्वासको व्यवस्था भइसकेको छ, र बाँकी परिवारको बसोबासको व्यवस्था मिलाउने प्रक्रिया जारी छ ।^{२३}

^{२२} सरकारले भूकम्पद्वारा भूमिहीन बन्न पुगेका परिवारहरूलाई पुनर्वास र पुनर्निर्माणका लागि नगद सहयोग उपलब्ध गराउँछ ।

^{२३} इच्छाकामना गाउँपालिका डीएफआईडीको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालित दिगो समाधान कार्यक्रमले उच्च महत्त्व दिइएको गाउँपालिका हो । उक्त कार्यक्रमले नेपाल पुनर्निर्माण प्राधिकरणलाई पुनर्वास कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहजीकरण गरी सहयोग गर्दछ । त्यसकारण यो स्थानीय एकाइमा पुनर्वाससम्बन्धी जागरूकता र प्रगतिको अवस्था अन्यत्रभन्दा उच्च छ ।

जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुखको भनाइअनुसार भौगोलिक दृष्टिले असुरक्षित भूमिमा समुदायहरूको पुनर्वासको व्यवस्था गर्ने कार्य ठूलो चुनौती हुन गएको छ । उनले चितवनको उत्तरतर्फका अरू थुप्रै ठाउँमा पनि पहिरो र दरारका ठूलाठूला जोखिम भएको कुरा इंगित गरे । सीमान्तकृत चेपाड समुदाय चितवन जिल्लाको उत्तरका यिनै दुर्गम पहाडी क्षेत्रमा बसोबास गर्दछ । स्थानीय जनप्रतिनिधि र सरकारी अधिकारीहरूले चेपाड समुदाय खास निम्छ्वारो समुदाय हो भनी पहिचान गरेका छन् । तैपनि थुप्रै उत्तरदाताहरूको भनाइअनुसार उनीहरूले भूकम्पपछिका वर्षहरूमा यथेष्ट सहयोग पाएका छैनन् । चितवनका एकजना पत्रकारले भनेअनुसार ‘चेपाडहरूको बसोबास भएका चितवनका कतिपय गाउँहरू भूकम्पबाट नराम्री क्षतिग्रस्त भएका थिए, तर चितवन जिल्लाले यसप्रति राष्ट्रिय ध्यान प्राप्त गर्न सकेन । सबै श्रोत धादिङ र गोरखाजस्ता जिल्लातर्फ प्रवाहित भए ।’

साधारणतया, स्थानीय सरकारहरूले पुनर्निर्माण कार्यलाई प्राथमिकताका रूपमा राखेनन् र पुनर्निर्माण प्रक्रियाको स्वामित्व पनि लिएनन् ।

खण्ड ३.२ मा उल्लेख भएअनुसार भूकम्प-प्रभावित भई त्यहाँका बासिन्दाले यथेष्ट आवास तथा ऋणको अभावजस्ता समस्या भेल्नु परेका र आवास निर्माण तथा आर्थिक पुनर्उद्धारको दिशामा अवरोधहरूको सामना गरिरहनु परेका क्षेत्रमा पनि स्थानीय सरकारहरू विपद् व्यवस्थापन वा पुनर्निर्माणमा भन्दा पनि पूर्वाधारको विकासमा बढी केन्द्रीत भए (केस स्टडी १ र ३ हेनोस्) । त्यस्ता अनेक पहलुहरू छन्, जसले स्थानीय सरकारहरूले पुनर्निर्माण प्रक्रियाको स्वामित्व किन ग्रहण गरेनन् भन्ने कुरा बुझाउँछन् । यस खण्डमा ती पहलुहरूको चर्चा गरिएको छ, जस्तै: १) पुनर्निर्माणसम्बन्धी स्थानीय सरकारहरूको अधिकार र बजेट एकदमै सीमित थियो, २) उनीहरूले वहन गर्नुपर्ने अरू अत्यावश्यक जिम्मेवारीहरू थिए । अनि उनीहरूका क्षमता र श्रोतहरू पहिले नै अनेकतिर छरिएका थिए ।

केस स्टडी १: 'हामीले बसोबास गर्न हामीलाई मनपर्ने घर होइन, 'भूकम्पको घर' बनायौं ।' – नयाँ घरले भूकम्पबाट जीवित रहेका मानिसको खाँचो पूरा गरेनन् ।

सिन्धुपाल्चोक र दोलखाका भूकम्पबाट जीवित रहेका मानिसहरूमा नयाँ घर भविष्यमा आइलाग्न सक्ने विपद्लाई थेग्ने गरी बलिया हुनैपर्छ भन्ने जागरूकता छ । प्राविधिक दक्षहरूका अनुसार भूकम्पपाइळ पुनर्निर्मित लगभग ९० प्रतिशत घर निर्माणसम्बन्धी सरकारी मानक बमोजिम बनेका छन् । दोलखाको कालिञ्चोक गाउँपालिकाकी एक महिलाले भनिन्, 'नयाँ घर बलियो होस् भन्ने कुरा यकिन गर्न म आफूलाई साहै मनपर्ने सुनका गहना त्याग्न पनि तयार छु ।'

तैपनि नवनिर्मित घर भूकम्पबाट जीवित रहेका मानिसहरूका आवश्यकता अनुरूप छैनन् भन्ने धेरैलाई लागेको छ । नगद अनुदानबाहेक थप ऋण लिएर राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणद्वारा स्वीकृत निर्माणसम्बन्धी ढाँचाअनुसार बनाइएका अधिकांश घर एक वा दुई कोठे 'भूकम्पे घर' हुन् । घरको आकारको कारण पहिले संयुक्त रूपमा बस्ने गरेका परिवार टुक्रिएर अलग-अलग घरमा सरेका छन् । यसरी बस्तीमा घरको कुल संख्या बढेको छ । भान्सा वा भण्डारका लागि काठ, बाँस र जस्ताका अस्थायी छाप्राहरूको प्रयोगलाई निरन्तरता दिइएको छ । नतिजास्वरूप, विशेष प्रकारका स्थानीय भवनका ढाँचाहरू लोप भएका छन् । र, तिनको सदृश साँधुरा र भुखम्प परेका नयाँ घरहरूमा घना बस्ती बसेको छ ।

भूकम्पबाट जीवित एकजनाले भने, 'हामीले बसोबास गर्न हामीलाई मनपर्ने घर होइन, 'भूकम्पको घर' बनायौं ।' कतिपय मानिसले नगद अनुदान हात पार्नका लागिमात्र एक कोठे घर बनाएका छन् । तीमध्ये धेरै मानिस आफ्ना पुरानै घरमा बसेका छन् । उदाहरणको लागि, सिन्धुपाल्चोकको चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिकाकी एक महिला आफ्नो केही चर्किएको पक्की घर हल्का मरम्मत गरेर त्यसैमा बस्दै आएकी छिन् । तैपनि उनको घर 'पूर्ण ध्वस्त भएको' मा सूचीकृत भयो र उनी आवास नगद अनुदान पाउन योग्य ठहरिन् । उनले नगद अनुदानमा आफ्नो निजी बचतको ५० हजार थपी दुई कोठे घर बनाएर त्यसलाई गाईवस्तुको गोठमा परिणत गरिन् । त्यस बडाका एकजना पुनर्निर्माण प्राविधिकका अनुसार ३० देखि ३५ नयाँ घरहरू बसोबासका लागि प्रयोग गरिएका छैनन् ।

दोलखाका एकजना पत्रकारले पनि आवास अनुदानको रकमले मानिसहरूले बस्ने घरको सदृश 'मालसामान थन्क्याउने बलिया कोठा' बनाएको कुरा औँल्याए । मानिसहरूले मुन्टो लुकाउने आश्रय तथा 'भूकम्पे घर' बनाउँदा थुप्रै खेतीयोग्य जिमिन प्रयोग गरिसकेका छन्, तर धेरै मानिसको भनाइअनुसार 'तिनले बसोबास गर्न मनपर्ने घर बनाउन बाँकी नै छ ।'

हामीले भ्रमण गरेका भूकम्प-प्रभावित जिल्लाका स्थानीय सरकारहरूले नेपाल पुनर्निर्माण प्राधिकरणसँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर त गरेका थिए, तर उनीहरू पुनर्निर्माणसम्बन्धी जिम्मेवारीहरूको बाँडफाँट, खास गरेर पीरमकाहरूको निराकरणबारे भने असन्तुष्ट देखिए ।

स्थानीय सरकारलाई पुनर्निर्माण सम्बन्धमा संघीय सरकारबाट विशेष निर्देशन दिइएका थिएनन् । चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिकाका विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्पर्क व्यक्तिको अनुसार उनीहरूलाई भूकम्पको वर्षगाँठ मनाउने निर्देशनमात्र प्राप्त भएको थियो । तर, खण्ड २.१,

मा उल्लेख भएअनुसार राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले हालै स्थानीय सरकारसँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरी उनीहरूलाई पुनर्निर्माणसम्बन्धी विशेष जिम्मेवारीहरू दिएको छ । यो अध्ययनका लागि भ्रमण गरिएका भूकम्प-प्रभावित स्थानीय एकाइका सरकारले (मंसिर र माघ २०७५ को बीचमा) राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणसँग ११ देखि १५ बुँदे सहमति भएका समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरेका थिए । तर स्थानीय सरकारहरू उक्त समझदारीप्रति असन्तुष्ट देखिए । उनीहरूले राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले नगद अनुदानलाई व्यवस्थित गर्ने, पीडितहरूका गुनासोलाई सम्बोधन गर्ने र पुनर्निर्माण विषयक अन्य सवालहरूका सम्बन्धमा निर्णय

गर्ने वास्तविक अधिकार नदिई केवल सीमित प्रशासनिक तथा समन्वयसित सम्बन्धित जिम्मेवारीहरू मात्र प्रत्यायोजन गरेको उल्लेख गरे ।

स्थानीय सरकारहरू खास गरेर आफूलाई गुनासोको निराकरण गर्ने सीमित अधिकारमात्र दिएकोमा असन्तुष्ट थिए । उनीहरूलाई पीडितहरूका गुनासोसम्बन्धी निर्णय गर्ने अधिकार नभए तापनि आफूलाई जबाफदेही ठहन्याइएला भन्ने डर थियो । अन्तिम चरणको गुनासो संकलन गर्ने र समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गर्ने कार्य एकसाथ भएका थिए भनी उनीहरूले इंगित गरे ।^{२४} यस कुराले जनमानसमा आवास नगद अनुदान दिन संकलन गरिने लाभग्राहीहरूको सूची निर्धारण गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारमा रहेको भुटो प्रभाव सञ्चार गरिदियो । उदाहरणको लागि, दोलखाको भीमेश्वर नगरपालिकाका वडाध्यक्षले वडाका गुनासो दर्ज गरेका १५० परिवार लाभग्राहीको सूचीमा समावेश नभएमा वडा तहका जनप्रतिनिधिहरूलाई उक्त प्रक्रियालाई राजनीतिकरण गरेको अपजस आइलाग्ने चिन्ता प्रकट गरे । ‘हाम्रा हात बाँधिएका छन् । हामीलाई साँच्चीको अधिकार छैदछैन । हामीले भूकम्पले ध्वस्त पारेको घर देखेका छौं तर त्यो घरलाई लाभग्राहीको सूचीमा पार्न सकेनौं,’ थाहा नगरपालिका, मकवानपुरका वडाध्यक्षले भने ।

हामीले अन्तर्वार्ता लिएका सबै स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरूको विचारमा उनीहरूलाई पीडितका गुनासोलाई सम्बोधन गर्ने अधिकार हुनपर्दछ । गुनासो बटुल्ने, दर्ता गर्ने र तिनको अनुगमन गर्ने प्रक्रियाको अग्रभागमा रहे तापनि उनीहरूलाई कार्य गर्ने अधिकार भने छैन । तर स्थानीय सरकारहरूमा गुनासोलाई सम्बोधन गर्ने सवाललाई छाडेर

पुनर्निर्माण प्रक्रियामा कुनै ठूलो भूमिका वहन गर्ने कुरामा उति थेरै चाख नभएको देखियो ।

स्थानीय सरकारहरूमा पुनर्निर्माणसम्बन्धी कार्यसञ्चालन गर्ने तिनबारे सूचित गर्ने र तिनलाई अभिलेखबद्ध गर्ने स्पष्ट योजना र क्षमताको अभाव देखियो ।

डीआरसीएनको पर्यवेक्षणले देखेको र आवास प्राप्ति तथा पुनर्निर्माण मञ्चको संयोजकजस्ता स्थानीय सरोकारवालाको रायअनुसार स्थानीय सरकारहरू भूकम्पपछिको पुनर्निर्माण कार्यको स्वामित्व लिन र नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न असमर्थ रहेका छन् । हामीले भ्रमण गरेको कुनै पनि स्थानीय एकाइमा उनीहरूले पुनर्निर्माणसम्बन्धी आवश्यकता र प्राथमिकतालाई व्यवस्थित तथा स्पष्टरूपले परिभाषित गरेको देखिएन । राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणको अनुदान व्यवस्थापन तथा स्थानीय पूर्वाधारले हालै स्थानीय सरकारलाई पुनर्निर्माणको अवस्थासम्बन्धी विस्तृत कार्ययोजना र जानकारी उपलब्ध गराउन अनुरोध गरेको थियो, तर सिन्धुपाल्चोक र दोलखाका अनुदान व्यवस्थापन तथा स्थानीय पूर्वाधारका अधिकारीहरूका अनुसार थुप्रै स्थानीय एकाइले यथासमयमा विस्तृत जानकारी उपलब्ध गराउन सकेनन् ।

स्थानीय सरकारमा पुनर्निर्माणको अवस्थासम्बन्धी जानकारी संकलनमा क्षमताको कमी भयो । मकवानपुरको जिल्ला आयोजना कार्यान्वयन एकाइका प्रमुखले स्थानीय सरकारहरूको पुनर्निर्माणसित सम्बन्धित महत्वपूर्ण तथ्यांक संकलन गरी कायम राख्ने क्षमतामाथि प्रश्न उठाउदै भने, ‘तिनीहरू राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले मागेका तथ्यांक उपलब्ध गराउन पनि सक्दैनन् ।’ सिन्धुपाल्चोकको लिसंखु पाखर गाउँपालिकाको राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणका सम्पर्क व्यक्ति/प्राविधिकको भनाइअनुसार स्थानीय सरकारका प्राविधिक एवं प्रतिनिधिहरूले नवनिर्मित घरहरूको संख्यावाहेक पुनर्निर्माणसम्बन्धी कुनै पनि तथ्यांक र सूचना संकलन गरेका छैनन् ।

^{२४} यो अध्ययनका लागि स्थलगत कार्यसञ्चालन गर्ने क्रममा सरकारद्वारा अन्तिम चरणको सर्वेक्षण गरिए थियो । सरकार सूचीबद्ध हुन छुटेका भूकम्पवाट बचेका मानिसहरूको पहिचान गरी तिनलाई समावेश गर्ने हेतुले अन्तिम पटक गुनासाहरू संकलन गरिरहेको थियो । २०७५ चैत २५ सम्ममा २,३७,०९५ गुनासो दर्ता गरिएका थिए जसमध्ये २,०५,५८४ सम्बोधन गरिएको थियो । राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणको वेभसाइट <http://www.nra.gov.np/np> (२०७६ वैशाख २७ मा उपलब्ध) मा अन्तिम अद्यावधिक सूचना उपलब्ध छ । गुनासोसम्बन्धी प्रक्रियाको नितिजास्वरूप आवास अनुदान प्राप्त गर्ने लाभग्राहीहरूको कुल संख्या बढिरहेको छ । हाल द, २५,६३३ जना सेवाग्राहीहरू सूचीकृत भएका छन् ।

केस स्टडी २: 'हामीले हाम्रो जम्मै बजेट खर्च गर्नुपर्ने भयो' – सिन्धुपाल्चोकमा गुम्बाहरूको पुनर्निर्माण गर्न खर्च जुटाउनेवारे स्थानीय सरकारको राय ।

सिन्धुपाल्चोकमा भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त भएका गुम्बाहरूको पुनर्निर्माण गर्ने विषयमा स्थानीय सरकार र राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणबीच मतभेद पैदा भयो । स्थानीय सरकारले राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणको हालैको व्यवस्थाप्रति असन्तोष प्रकट गयो । उक्त व्यवस्थाअनुसार राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले गुम्बाहरूको पुनर्निर्माणको पर्यवेक्षण गर्नेछ यदि उक्त गुम्बाहरू सय वर्षभन्दा पनि पुराना छन् र तिनको पुनर्निर्माण खर्च एक करोड रुपैयाँभन्दा बढी पर्छ भने स्थानीय सरकारहरूले चाहिँ एक करोड रुपैयाँभन्दा कम खर्च लाग्ने गुम्बाहरूको पुनर्निर्माण गर्नेछन् । सिन्धुपाल्चोकमा गुम्बाहरू प्रशस्तै छन् । पहिलेको गुम्बा गाविसमा मात्र ३० भन्दा बढी गुम्बाहरू पुनर्निर्माण गर्नुपर्ने सूचीमा छन् । राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणको नियमअनुसार यीमध्ये बहुसंख्यक गुम्बाहरूको पुनर्निर्माण स्थानीय सरकारले गर्नुपर्छ । 'यी सबै गुम्बाहरूको पुनर्निर्माण हामीले गर्ने हो भने हाम्रो जम्मै वार्षिक बजेट यसैमा खर्च हुन्छ,' एकजना स्थानीय जनप्रतिनिधिले गुनासो गरे ।

स्थानीय सरकार र राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणबीच समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएपछि निर्णय गर्ने अधिकारलाई लिएर यी दुई निकायबीचका अन्यौल वा तनावहरू सतहमा प्रकट भए । स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूले खास गरेर लाभग्राहीको सूचीमा नपरेका भूकम्प-प्रभावित परिवारले भरेका गुनासो फारम उपर आफूले निर्णय गर्न पाउनुपर्छ भनी खुलस्त रूपले माग गरे । तर स्थानीय प्रतिनिधि र भूकम्प-प्रभावित समुदायहरूका लागि पुनर्निर्माण कार्यका लागि स्थानीय सरकारलाई उपलब्ध सीमित बजेट पनि चिन्ताको विषय बन्यो ।

स्थानीय सरोकारवालाहरूको भनाइअनुसार राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण, स्थानीय सरकार र अन्य स्थानीय सरोकारवालाहरू बीचको समन्वय र सञ्चार कार्य पनि अन्योलग्रस्त बन्यो ।

स्थानीय तहमा प्राविधिक कर्मचारी र वडा प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिका कारण भूकम्प-प्रभावित मानिससँगको सञ्चार कार्यमा सुधार भयो भनिए तापनि (माथि हेर्नेस) भूकम्पद्वारा क्षतिग्रस्त जिल्लाहरूमा राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण, अनुदान व्यवस्थापन तथा स्थानीय पूर्वाधार र स्थानीय सरकारबीचको सूचना प्रवाहमा अझै पनि छिद्रहरू देखिए । राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले केही जिल्लामा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गन्यो । राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले पुनर्निर्माणका विभिन्न पहलुहरू सम्बन्धमा आफूले परित गरेका कानूनको विषयवस्तुबाटे सिन्धुपाल्चोकका स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरूलाई दुईचोटि अभिमुखीकरण तालिम दियो । तथापि जिल्ला तहका अधिकारीहरू र स्थानीय

एकाइका कतिपय प्राविधिक कर्मचारीले पीडितहरूका गुनासोलाई सम्बोधन गर्ने र निर्वाजी तथा सहुलियतपूर्ण ऋणसम्बन्धी प्रावधानजस्ता विषयको नालीबेली तथा पुनर्निर्माण प्रक्रियामा गरिएका परिवर्तनबारे आफूलाई जानकारी नभएको स्वीकार गरे ।

स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरूले पुनर्निर्माणसम्बन्धी मार्गनिर्देश तथा निर्देशनहरूमा घरिघरि गरिएका परिवर्तनहरूबारे आफूलाई बेलैमा जानकारी नगराइएको गुनासो गरे । 'पहिले निर्देशिकामा भूकम्प-प्रभावित व्यक्तिहरूले जिल्ला (मकवानपुर) भित्र कुनै पनि ठाउँमा घर पुनर्निर्माण गरे हुन्छ भनिएको थियो, तर पछि घर उही ठाउँमा मात्र बनाउन पाइन्छ भनियो । यस्ता परस्परविरोधी प्रावधानले हामीलाई एकदमै रनभुल्ल पारे,' मकवानपुरको भीमफेदी गाउँपालिकाका एकजना वडा अध्यक्षले भने ।

काभ्रे जिल्लाका प्राविधिक अधिकारी तथा पुनर्निर्माण कार्यका सम्पर्क व्यक्तिले पनि यस्तै चिन्ता प्रकट गरे, 'राष्ट्रिय

पुनर्निर्माण प्राधिकरणले भण्डैजसो महिनैपिच्छे प्रावधानहरू परिवर्तन गर्दछ । जिल्लाका प्राविधिक अधिकारीहरूलाई समेत पनि यस्ता परिवर्तनहरूको जानकारी गराइदैन । शुरुमा राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले सम्बन्धित परिवारलाई जिल्लावाहिर घर पुनर्निर्माण गर्न दिएन, तर पछि अन्य जिल्लामा पनि घर बनाउन पाइने प्रावधान बनायो । त्यसपछि आफैनै जिल्लामा मात्र घर बनाउन पाइने उल्लेख गर्दै उक्त प्रावधान घरिघरि परिवर्तन गरियो,’ उनले भने ।

यस प्रकारको अन्योल हुँदाहुँदै पनि स्थानीय सरोकारवालाहरूले आफूले जाने-बुझेको जानकारी प्रभावकारी ढंगले दिए । राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण र अनुदान व्यवस्थापन तथा

स्थानीय पूर्वाधार महत्वपूर्ण निर्देशन तथा सूचना सञ्चार गर्न स्थानीय एफएम रेडियो, फेसबुक, भाइबर र ग्रुप मेल प्रयोग गर्दैन् । स्थानीय जनप्रतिनिधि, प्राविधिक अधिकारी र समुदायहरू एफएम रेडियोलाई सञ्चारको सर्वाधिक प्रभावकारी माध्यम ठान्छन् । चितवनका जिल्ला आयोजना कार्यान्वयन एकाइका एक प्राविधिक अधिकारीले आवास अनुदानसम्बन्धी गुनासोहरू दर्ज गर्न आफूहरूले हटलाइन खोलेको र उक्त हटलाइनबाटे जनतालाई जानकारी दिन जिल्लाभरि पर्चा वितरण गरेको बताए । सोही जिल्लाको इच्छाकामना गाउँपालिकाले पुनर्निर्माणसम्बन्धी सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रम सञ्चालन गर्न्यो ।

केस स्टडी ३: ‘हामी सहुलियत ऋणको प्रतीक्षामा छौं’— पुनर्निर्माणले भूकम्पबाट जीवित रहेकाहरूलाई ऋणी बनाउँछ?

भूकम्पबाट ज्यादै नराप्ररी प्रभावित थुप्रै गाउँहरूमा पुनर्निर्माणिका लागि स्थानीय सहकारीहरूबाट ऋण लिने क्रम बढेको छ । दोलखा र सिन्धुपाल्चोकजस्ता जिल्लाका वाणिज्य बैंकहरूमा बचत घटेको जानकारी पनि प्राप्त भयो । भूकम्पग्रस्त स्थानीय एकाइहरूमा आफ्ना आवश्यकताहरू पूरा गर्न चर्को व्याज दरमा ऋण नलिएका परिवारहरू फेला पार्न गाहो छ ।

सिन्धुपाल्चोकको चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिकाकी एक महिलाले तीनओटा स्थानीय सहकारीबाट छ लाख रुपैयाँ र शोषणकारी ठेकी प्रथाअन्तर्गत (ठेकी प्रथामा सुदखोरले शुरूमै कुल रकमबाट १० प्रतिशत घटाउँछ, अनि कुल रकममा वार्षिक ३६ प्रतिशत व्याज लगाउँछ) स्थानीय सुदखोरबाट थप दुई लाख ऋण लिएको कुरा बताइन् । ‘मैले भूकम्पबाट बच्न बलियो घर बनाउनु पञ्चाल । तर राप्रो र बलियो घर बनाउन थुप्रो पैसा लाग्छ । त्यसैले म ऋणमा डुबेकी छु’ उनले भनिन् ।

उनको बडामा एनएमबी माइक्रो फाइनान्सका अनेक शाखा छन् । उक्त फाइनान्सबाट जसले सात लाख रुपैयाँ ऋण लिन्छ, उसले पाँच वर्षसम्म प्रति महिना १९ हजार किस्ता बुझाउनु पर्छ । यस्तो चर्को व्याज दरको कारण भूकम्पबाट जीवित रहेका मानिस सरकारले निव्याजी ऋण दिए हुन्थ्यो भनी आशा गर्दैन् । ‘सरकारबाट सहुलियत ऋण पाए मेरो जीवन निकै नै सहज हुन्थ्यो,’ उनले भनिन् । ‘हामी अझै सहुलियत ऋणको प्रतिक्षामा छौं ।’

३.२ २०७५ को अन्त्यर्तिर विपद् व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकारको भूमिका

'विपद्का विषय उठ्दा रेडक्रस र प्रजिअ कार्यालयजस्ता संस्थाको मात्र सम्भन्ना आउँथ्यो, तर अहिले भने हामीले यसमा हाम्रो पनि ठूलो जिम्मेवारी छ भन्ने कुरा महसुस गरेका छौं।' – दोलखाका वडाध्यक्ष

स्थानीय सरकारहरू विपद्जन्य तयारी तथा व्यवस्थापनको महत्वबारे बढ्दो मात्रामा जागरूक भए तापनि यो उनीहरूको प्राथमिकता भने थिएन।

स्थानीय सरकारहरू नेपालको नयाँ संघीय संरचनाअन्तर्गत विपद् व्यवस्थापन कार्य आफूलाई दिइएको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी हो भन्नेबारे जागरूक हुँदै गएका देखियो। 'विपद्का कुरा उठ्दा रेडक्रसजस्ता संस्थाको मात्र सम्भन्ना आउँथ्यो, तर अहिले भने हामीले यसमा हाम्रो (स्थानीय सरकार) पनि ठूलो जिम्मेवारी छ, भन्ने कुरा महसुस गरेका छौं,' दोलखाको भीमेश्वर नगरपालिकाका वडा अध्यक्षले डीआरसीएनलाई बताए। उत्तरदाताहरूले भने अब विपद्को क्षेत्रमा बाढी र पैरोमात्र नभई आगलागी, चट्ट्याड, भूकम्प र सडक दुर्घटनाजस्ता गैरप्राकृतिक विपद्समेत पनि पर्दा रहेछन् भन्ने कुरा बुझिएको छ।

तथापि विपद्जन्य तयारीसम्बन्धी स्पष्ट योजनाको अभाव हुनाले विपद् आइलागेको लगतैमात्र त्यसप्रति प्रत्युत्तर जनाउने प्रवृत्ति देखियो। 'स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूमा विपद् आइलागेपछि मात्र त्यसप्रति प्रत्युत्तर जनाउने मानसिकता छ। क्षति न्यूनीकरणको पूर्वतयारीसम्बन्धी चासो वा लगानी शून्य छ,' सिन्धुपाल्चोकको चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिकाका सम्पर्क व्यक्तिले भने। उदाहरणको लागि, कृतिपय स्थानीय सरकारले अन्य उपायको सट्टा दमकल र एम्बुलेन्स खरिद गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिएका छन्।

हामीले भ्रमण गरेका क्षेत्रका सबै स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरूले चालू आर्थिक वर्षमा आफ्नो योजना तर्जुमा र नीति निर्माणमा विपद् व्यवस्थापनले यथेष्ट प्राथमिकता नपाएको कुरा स्वीकार गरे। 'हाम्रा प्राथमिकताहरूमा पूर्वाधार र सडक निर्माण कार्य नै मुख्य छन्। भावी विपद्वारे सोच्न हामीलाई फुर्सद छैदैछैन भने पनि हुँच्छ,' मकवानपुरको थाहा नगरपालिकाका नगर प्रमुखले भने।

अधिकांश स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरू निष्क्रिय भेटिए।

हामीले भ्रमण गरेका सबै स्थानीय एकाइमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी एउटा पालिका स्तरीय समिति गठन गरेको त देखियो, तर भ्रमण गरिएका स्थानीय एकाइहरूमध्ये अनेक एकाइमा स्थानीय वडा तहका समितिहरू गठन गरेको जानकारी भने प्राप्त भएन। नियमित बैठक नहुने हुनाले यी दुवै खाले समिति प्रायः जसो निष्क्रिय भेटिए। समितिका प्रतिनिधिहरूका अनुसार उनीहरूको भूमिका ठूलो विपद् आइलागेपछि राहत सामग्री वितरण गर्नुसै सीमित हुने देखियो।

वडा तहमा विपद्जन्य संकटकालीन सामग्रीहरू खरिद गरी वडा कार्यालयहरूमा भण्डारण गरिएको छ। यी सामग्रीमा अन्य कुराका अतिरिक्त पाल, बाल्टिन, बेल्चा र डोरीहरू छन्। तर त्यस्ता वस्तुहरूको खरिदसम्बन्धी स्पष्ट मार्गनिर्देश वा स्थानीय आवश्यकताहरूको स्पष्ट मूल्यांकन नहुनाले ती स्वेच्छाचारी ढंगले खरिद गरिएका छन्।

संघीय सरकारले पठाएको नमूना कानूनका आधारमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कानूनको मस्यौदा गरिएको छ। भूकम्पबाट ज्यादै क्षतिग्रस्त स्थानीय एकाइहरूमा एनजीओ/आइएनजीओहरूले स्थानीय सरकारलाई विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी योजना तयार पार्न सवाउ पुऱ्याएका छन्। तर यस प्रकारका कानून र योजनाको कार्यान्वयन भने भएको छैन।

हामीले भ्रमण गरेका सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, काभे, मकवानपुर र चितवन जिल्लाका आठ स्थानीय एकाइहरूमध्ये पाँचओटामा ‘विपद्जन्य जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी ऐन’ पारित भएको छ । यी ऐनहरू संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले पठाएको नमूना कानूनका आधारमा बनाइएका छन्, अर्थात् त्यसमा कुनै ठूलो समायोजन गरिएनन् । यी ऐनहरूमा विपद्का अनेक पहलुहरूलाई परिभाषित गरी विपद्कालमा सहयोग पुऱ्याउने क्रममा सुरक्षा बल, प्रदेश तथा संघीय सरकारबीच समन्वय कायम गर्नेलगायत विपद् व्यवस्थापन प्रक्रियाहरूको रूपरेखा तयार पारिएको छ । यसको अतिरिक्त यी ऐनहरूद्वारा तथ्यांक संकलन, क्षति मूल्यांकन, राहत, पुनर्लाभ र पुनर्निर्माणमा सहयोग तथा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी अभिमुखीकरण र प्रशिक्षण आदि कार्यमा नागरिक समाज तथा गैरसरकारी संगठनहरूका भूमिकाहरू परिभाषित गरिएका छन् । भीमफेदी गाउँपालिकाका अध्यक्षले आफ्नो ऐनमा चट्याडका असरहरूको निराकरण गर्ने प्रावधानसमेत समावेश भएको बताए । ‘मकवानपुर देशका सबैभन्दा बढी चट्याड पर्ने पाँच जिल्लामा पर्छ । यस जिल्लामा चट्याडबाट प्रति वर्ष सरदर १२ जनाको ज्यान जान्छ । त्यसकारण हामीले चट्याडका असरहरूको निराकरण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिन खोजेका छौं’, उनले भने ।

सिन्धुपाल्चोकको चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिका, काभेको पनौती नगरपालिका र दोलखाको तामाकोशी गाउँपालिकाजस्ता भूकम्पबाट ज्यादै क्षतिग्रस्त स्थानीय एकाइहरूमा एनजीओ/आइएनजीओहरूको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा विपद् व्यवस्थापन योजना तयार पारिएको थियो । काभेको पनौती नगरपालिकाले युरोपियन युनियन ट्युम्यानिट्रीयन एड, वातावरण र जनस्वास्थ्य संस्था, तथा प्राक्तिकल एक्सनबाट आर्थिक सहायता लिएर ‘स्थानीय विपद्जन्य जोखिम व्यवस्थापन योजना २०७४’ तयार पार्यो । उक्त योजना तुलनात्मक रूपले बृहत् देखियो । यस योजनाले जोखिमहरूको पहिचान गर्यो, उपलब्ध श्रोतहरू र ती श्रोतसम्मको पहुँचलाई सूचीबद्ध गर्यो र प्रत्येक वडाको समग्र फैलावट तथा तिनमा परेका सम्भावित प्रभावहरूको विश्लेषण गर्यो । त्यस योजनामा नगरपालिकाले कुन तहसम्मका संकटहरूलाई सम्हाल्न सक्छ

र विपद् व्यवस्थापन तथा सहयोगका विभिन्न चरणहरूमा त्यसलाई कस्तो क्षमता र सहयोगको आवश्यकता पर्छ भन्ने स्पष्ट भएन ।

सिन्धुपाल्चोकको चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिकाले हालै ‘स्थानीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशिल योजना २०७५’ पूरा गर्यो । उक्त योजना वर्ल्ड भिजन इन्टरनेशल नेपाल र सामुदायिक विकास तथा वातावरण संरक्षण मञ्चको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा तयार पारिएको थियो । सोही जिल्लाको लिसंखु पाखर गाउँपालिकामा उक्त योजना तयार पार्न जैविक विविधता, अनुसन्धान तथा विकासका लागि स्थानीय पहल र सामुदायिक विकास तथा वातावरण संरक्षण मञ्चले मद्दत गरेका थिए । उक्त योजनाले त्यो क्षेत्रका स्थानीय जोखिमहरूको निराकरण गर्ने हेतुले पहिरो, आगलागी, भूकम्प, किराद्वारा बाली विनाश, मदिराजन्य विपद् आदिसमेत १० प्रकारका विपद्हरूको पहिचान गरेको छ । तर यी योजनाहरूको अहिलेसम्म कार्यान्वयन भने भएको छैन ।

यो अध्ययनका लागि भ्रमण गरिएका चितवन र मकवानपुरका सबै स्थानीय एकाइहरूमा विपद् व्यवस्थापन योजनाहरूको मस्यौदा गरिएको छ । हामीले भ्रमण गरेका अन्य जिल्लाहरूको दाँजोमा यी जिल्लाहरूमा २०७२ को भूकम्पको कम असर परेको छ । मकवानपुरले विपद् जोखिमको प्राथमिकतामा चट्याड र पहिरोलाई जोड दिएको छ भने चितवनले बाढीलाई जोड दिएको छ ।

विपद् व्यवस्थापन योजनाहरूको मस्यौदा गर्ने प्रक्रियाले स्थानीय एकाइहरूलाई आ-आफ्ना क्षेत्रका विपद्जन्य जोखिमहरू तथा प्राथमिकताहरू उपर पुनर्विचार गर्ने अवसर प्रदान गरेको छ । यसअघि स्थानीय विपद् व्यवस्थापन कार्य पहिरोले अवरुद्ध भएका सडकहरू खुलाउनुमै सीमित थियो । तर अहिले विपद्जन्य जोखिमसम्बन्धी दृष्टिकोण फराकिलो भई यसमा आगलागी, चट्याड, भूकम्प, सडक दुर्घटना तथा अन्य कुराहरूलाई सामेल गर्न थालिएको छ । उदाहरणको लागि, मकवानपुर नेपालका चट्याडबाट सबैभन्दा बढी क्षति हुने पाँचमध्ये एउटा जिल्ला हो । यस जिल्लाको भीमफेदी गाउँपालिकाका अध्यक्षको भनाइअनुसार ‘प्रत्येक वर्ष चट्याड लागेर कम्तीमा १२ जना मानिसको ज्यान जान्छ । त्यसकारण यहाँ चट्याडसित सम्बन्धित जोखिम न्यूनीकरण गर्ने कार्यमा

ध्यान दिइएको छ।' उनले अगाडि भने, 'जिल्लाका ग्रामीण क्षेत्रहरू कति साहो दुर्गम छन् भने विपद्कालमा बेलैमा सहयोग पुऱ्याउन र दमकल तथा अन्य आवश्यक उपकरण उपलब्ध गर्न ज्यादै कठिन छ।'

सबै स्थानीय सरकारले आफ्ना वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरूमा विपद् व्यवस्थापन कार्य समावेश गरेका छन्, तर यस प्रयोजनका लागि विनियोजित बजेट भने एकदमै सीमित छ।

पूर्वाधार तथा सडक निर्माण कार्य स्थानीय सरकारका प्राथमिकतामा परेपछि चालु आर्थिक वर्षमा विपद् व्यवस्थापनले यथेष्ट प्राथमिकता पाएको छैन। तर 'बजेट विनियोजनसम्बन्धी मार्गनिर्देश २०७४' ले गरेको व्यवस्थाअनुसार सबै स्थानीय सरकारले 'वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन' भन्ने आम शीर्षकअन्तर्गत केही न केही रकम विनियोजन गर्नु जरुरी छ।^{२५} विपद् व्यवस्थापनको लागि विशेष शीर्षकअन्तर्गत बजेट विनियोजन गर्ने सिन्धुपाल्चोकको लिसंखु पाखर गाउँपालिका र दोलखाको तामाकोशी गाउँपालिकालाई छाडेर बाँकी स्थानीय एकाइले बजेट विनियोजनसम्बन्धी विशेष विवरण उपलब्ध गराएनन्। लिसंखु पाखर नगापालिकाले ४७ लाख रुपैयाँमध्ये १५ लाख बाढीपहिरो निवारण तथा भूसंरक्षण, १५ लाख विपद् व्यवस्थापन, नौ लाख नदीको तटबन्ध निर्माण गर्ने मजबुत फलामे तार किन्न, तीन लाख एउटा निश्चित पहिरो नियन्त्रण गर्न र पाँच लाख नर्सरी व्यवस्थापनका लागि विनियोजन गर्यो।

कतिपय स्थानीय एकाइले विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यका लागि उचित प्राथमिकता छनोट गरेको देखिएन। उदाहरणको लागि, दोलखाको सैलुंगेश्वर गाउँपालिकाले स्थानीय समुदायहरूका प्राथमिक उपचार तथा प्रारम्भिक

^{२५} मार्गनिर्देशको खण्ड ४.५.२ मा स्थानीय सरकारले बजेट विनियोजन गर्ने छओटा विषयगत क्षेत्रलाई सूचीबद्ध गरेको छ। जस्तो कि १) आर्थिक विकास, २) सामाजिक विकास, ३) पूर्वाधार विकास, ४) वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन, ५) पूर्वाधार विकास तथा सेवा प्रदान र ६) वित्तीय व्यवस्थापन तथा सुशासन। भ्रमण गरिएका स्थानीय एकाइहरूले 'वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन' भन्ने शीर्षकअन्तर्गत निम्नानुसार बजेट विनियोजन गरेका छन्: पनौती- रु. दश लाख, चौतारा साँगाचोकगढी- रु. १५ लाख, लिसंखु पाखर- रु ४७ लाख, कालिङ्गोक- रु. सात लाख र तामाकोशी रु. २० लाख।

सहयोगजस्ता माग पूरा गर्नुको सट्टा हरेक वडामा हेलिप्याड बनायो। पछि स्थानीय एकाइमा र अन्यत्र यस निर्णयको व्यापक आलोचना भयो। धेरैजसो नगरपालिका आगलागी निवारण गर्नका लागि दमकल उपलब्ध गराउन पनि समर्थ छैनन, हेलिकप्टरका त कुरै नगरूँ। पनौतीका नगर प्रमुखको भनाइअनुसार दमकलको व्यवस्थापन गर्न कम्तीमा पनि ११ जना कर्मचारी चाहिन्छ, जसले गर्दा यसको सञ्चालन खर्च ज्यादै महँगो पर्छ।

सिन्धुपाल्चोकका चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिका र लिसंखु पाखर गाउँपालिका तथा दोलखाको तामाकोशी गाउँपालिकाजस्ता भूकम्पबाट ज्यादै क्षतिग्रस्त स्थानीय एकाइका जनप्रतिनिधिहरूले भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणलाई कम खर्चिलो बनाउने हेतुले निर्माण सामग्रीहरूको ठुवानीलाई सहज तुल्याउन सडकमार्फत भूकम्प-प्रभावित बस्तीहरूलाई जोड्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिएको कुरा बताए। जानकारी भएअनुसार एसियाली विकास बैंकले तामाकोशीका पाँचओटा बडा भएर जाने १९ किलोमिटर लामो सडक पिच गर्दैछ। चालु आर्थिक वर्षमा ८१ करोड रुपैयाँको योजनाको बोलपत्र आत्मान गर्ने कार्य शुरु भएको छ।

पुनर्निर्माण कार्यलाई सहज तुल्याउन अन्यत्र पनि सडकहरू निर्माण गरेको देखियो। दोलखाको कालिङ्गोक गाउँपालिकाले पुनर्निर्माण कार्यलाई सहज तुल्याउन आवश्यक परेको तर्क गर्दै दुईओटा एकस्कामेटर खरिद गरेको छ। तामाकोशी गाउँपालिकाका बडाध्यक्षले भने, 'स्थानीय सरकार प्रायः जसो हरेक बस्तीमा सडक बनाउन तम्हिएको हुँदा घर पुनर्निर्माण गर्न बढी सजिलो र कम खर्चिलो भएको छ।'

भ्रमण गरिएका स्थानीय एकाइहरूमा विपद् व्यवस्थापनका लागि घुम्ती कोषको स्थापना गरिएको छ। तल स्थानीय एकाइहरूका लागि विनियोजन गरिएको रकमको सूची दिइएको छ, जसमा अनुसन्धाताहरूले प्राप्त गरेको सूचना प्रस्तुत गरिएको छ:

तालिका २: विपद् व्यवस्थापनका लागि विनियोजित रकम

क्र.सं.	स्थानीय एकाइ/जिल्ला	विपद् व्यवस्थापनको रकम
१.	पनौती नगरपालिका (काभ्रे)	रु. १० लाख
२.	चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिका (सिन्धुपाल्चोक)	रु. १५ लाख
३.	लिसङ्खु पाखर गाउँपालिका (सिन्धुपाल्चोक)	रु. १५ लाख
४.	तामाकोशी गाउँपालिका (दोलखा)	रु. ४ लाख
५.	कालिन्चोक गाउँपालिका (दोलखा)	रु. ७ लाख
६.	इच्छाकामना गाउँपालिका (चितवन)	रु. १५ लाख
७.	भीमफेदी गाउँपालिका (मकवानपुर)	रु. १८ लाख
८.	थाहा नगरपालिका (मकवानपुर)	रु. २ लाख

यी स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरूले जनाएँअनुसार यो रकम अन्य प्रयोजनका अतिरिक्त आपातकालीन राहत, नदीको तटबन्ध र विपद्जन्य क्षतिपूर्तिलगायत अनेक प्रयोजनका लागि उपयोग गरिने छ । उदाहरणको लागि, लिसङ्खु पाखर गाउँपालिकाले बाढी र पहिरो पीडित १५ जनालाई प्रति व्यक्ति २५ हजार रूपैयाँ उपलब्ध गरायो । सोही स्थानीय एकाइले नौजना किसानलाई बँदेलले नाश गरेको बालीको क्षतिपूर्ति उपलब्ध गरायो । क्षतिपूर्तिवापत रकम सात सय ५० देखि चार हजारसम्म दिइयो ।

दोलखाको तामाकोशी गाउँपालिका र सिन्धुपाल्चोकको चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिकामा जन र धनको क्षतिबापत नगद सहयोग गर्ने व्यवस्था गरियो । त्यसैगरी, चितवनको इच्छाकामना गाउँपालिकाका एक अधिकारीले भनेअनुसार स्थानीय विपद् व्यवस्थापन गर्न १५ लाख अपर्याप्त हुनाले आवश्यक परेको खण्डमा भइपरि आउने तथा चालु खर्चसम्बन्धी बजेटबाट थप रकम खर्च गर्न सकिन्छ । दोलखाको कालिन्चोक गाउँपालिकाले आफ्नो विपद् व्यवस्थापन ऐनमा उक्त स्थानीय एकाइमा काम गर्ने सबै

एनजीओ/आइएनजीओहरूले आफ्नो वार्षिक खर्चको ०.१ प्रतिशत रकम बुझाउनुपर्ने विशेष व्यवस्था समावेश गरेको छ । यसरी उठाइने रकम विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी विशेष कोषमा राखिन्छ । सिन्धुपाल्चोकको चौतारा साँगाचोकगढीका दुई बडाले बडा तहमा विपद् कोष खडा गर्न एक-एक लाख रकम विनियोजन गरेका थिए । तर बडाहरूलाई आफै बैंक खाता खोल्ने अधिकार नभएकोले उक्त रकम अन्य योजनामा स्थानान्तर गर्नुपर्यो ।

संघीय तथा स्थानीय सरकारबीच विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सञ्चार तथा सूचनाको आदानप्रदान सीमित छ ।

हामीले भ्रमण गरेका स्थानीय एकाइहरूले संघीय वा प्रदेश सरकारबाट विपद् व्यवस्थापनबारे विशेष निर्देशन वा परिपत्र पाएका छैनन् । विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी ऐन तथा योजनाहरूमा सरकारका विभिन्न तहहरूका साथै सुरक्षा बलका बीचमा समन्वय हुनुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । राज्यका निकायहरूबाहेक एनजीओ/आइएनजीओ, निजी संगठन तथा नागरिक समाजसँग पनि समन्वय गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । राज्य इतरका निकायहरूले तथ्यांक संकलन, क्षतिको मूल्यांकन, खोजी तथा उद्धार, राहत वितरण र पुनर्निर्माण कार्यमा सामेल भएर विपद् व्यवस्थापनमा सधाउ पुऱ्याउन सक्छन् भन्ने कुराको चर्चा गरिएको छ । तर स्थानीय सरकारहरूसँग यी प्रक्रियाबारे बढी विस्तारमा छलफल गरिएजस्तो लागैन, जसले गर्दा कुनै पनि भावी विपद् अगावै प्रभावकारी योजना निर्माण हुने सम्भावना देखिएन ।

निष्कर्ष तथा सुभावहरू

यो अनुसन्धानले २०७५ को अन्त्यतिर राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणसँग समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर भएपछि पनि पुनर्निर्माण कार्यमा स्थानीय सरकारको भूमिका सीमित भएको तथ्य उजागर गरेको छ । यसो हुनाको कारण पुनर्निर्माण कार्य एकदमै केन्द्रीकृत हुनाले स्थानीय सरोकारवालाहरूका भूमिका सीमित हुनुको साथै स्थानीय सरकारसँग श्रोत, क्षमता तथा उक्त प्रक्रियाप्रति स्वामित्वको भावनाको कमी हुनु पनि हुनसक्छ । हामीले भ्रमण गरेका कुनै पनि स्थानीय एकाइले पुनर्निर्माण कार्यसञ्चालन गर्ने र त्यसलाई अभिलेखांकन गर्ने स्पष्ट योजना निर्माण गरेको देखिएन । अनि अधिकांश स्थानीय एकाइ नेपाल पुनर्निर्माण प्राधिकरण वा जिल्लाका अधिकारीहरूले मागेको सूचना पेश गर्न असमर्थ भए । पुनर्वासिजस्ता पुनर्निर्माण तथा त्यससित सम्बन्धित प्रक्रियाहरूसम्बन्धी सञ्चार र सूचनाको आदानप्रदानमा कमजोरी पाइयो यद्यपि स्थानीय सरकारहरूको उपस्थितिले गर्दा स्थानीय सूचना प्रवाह तथा पुनर्निर्माणसम्बन्धी प्रक्रियाहरूमा सुधार छ भनियो ।

स्थानीय सरकार पूर्वाधार विकासमा बढी केन्द्रित भएकाले विपद् व्यवस्थापन त्यसको प्राथमिकतामा परेको छैन । स्थानीय सरकारले केन्द्रीय मार्गनिर्देशलाई अनुसरण गर्दै विपद् व्यवस्थापन योजनाहरू निर्माण गरेका भए तापनि स्थानीय जोखिम, आवश्यकता र सहयोगका विकल्पहरू किटान गरी आफ्नै योजनाहरू भने केहिलेमात्र बनाए । विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी स्थानीय कानूनको मस्यौदा संघीय सरकारले पठाएको नमूना कानून हेरी गरियो । एकदम थोरै स्थानीय सरकारले विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कानून र योजनाहरूको कार्यान्वयन गरेका छन् । अधिकांश स्थानीय सरकारले विपद् व्यवस्थापनको लागि एकदमै सीमित रकम

छुट्ट्याएका छन् । उक्त रकम कहाँ र कहिले खर्च गरिने हो केही थाहा छैन ।

विपद् व्यवस्थापन स्थानीय सरकारको जिम्मेवारी हो भन्ने जागरूकता वृद्धि भइरहेको छ । तैपनि अधिकांश स्थानीय जनप्रतिनिधिमा भूकम्पजस्ता ठूला विपद्हरूका लागि योजना निर्माण र तयारीमा भन्दा आगलागी, पहिरो, बाढी र चट्टाडजस्ता घरिघरि हुने घटनाहरूको सामना गर्ने कुरामा ज्यादा चासो देखिन्छ । त्यसकारण राहत सामग्री भण्डारण, रकम विनियोजन र सहयोग तथा सञ्चारसम्बन्धी योजनाहरूलाई प्रस्त्र्याउने काम गरी स्थानीय विपद्जन्य तयारीमा सुधार ल्याउनुको सद्वा दमकल वा एम्बुलेन्स खरिद गर्ने वा हेलिप्याड बनाउने कामले प्राथमिकता पाउनुको कारण यही हो । स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरू अक्सर निष्क्रिय रहेको पाइयो । स्थानीय सरोकारवालाहरूको भनाइ र डीआरसीएनको पर्यवेक्षणअनुसार संघीय तथा स्थानीय सरकारबीच विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सञ्चार र सूचना आदानप्रदान गर्ने कार्य सीमित मात्रामा छ ।

उपरोक्त अध्ययनका आधारमा डीआरसीएन निम्नलिखित सुभावहरू प्रस्तुत गर्दै^{२६}

^{२६} विपद्जन्य तयारी तथा सहयोग कार्यमा सुधार ल्याउन अन्य उपायहरू अपनाउनु जरुरी छ (निजी क्षेत्रको संलग्नता, विमा प्रमाणीमा सुधार, असुरक्षित भवनहरूको रेट्रोफिटिङ वा कार्यगत अनुसन्धान यससम्बन्धी उदाहरणहरू हुन्) । यहाँ डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपालले यो अध्ययनको क्षेत्रसँग प्रत्यक्ष रूपले गाँसेका र अध्ययनबाट प्राप्त नतिजामा आधारित सुभावहरूमात्र प्रस्तुत गरेको छ ।

सुभाव १: जागरूकता वृद्धि तथा शिक्षा

विपद् तथा त्यसका सम्भाव्य असरहरूको साथै विपद् व्यवस्थापन कार्यले के गर्नसक्छ र गर्नुपर्छ भन्नेबारे स्थानीय सरकार र समुदायको जागरूकताको तह उकासेर उनीहरूमा विपद् व्यवस्थापन र समस्याको प्राथमिकीकरणप्रति चाख बढाउनु जरुरी छ । विपद्जन्य तयारी, व्यवस्थापन तथा सहयोग कार्य एकीकृत हुनुपर्छ भन्ने सुझबुझमा सुधार ल्याउनु पनि जरुरी छ ।

सुभाव २: सञ्चार तथा समन्वयका माध्यमहरूको सबलीकरण

विपद् व्यवस्थापनका लागि प्रभावकारी कानुन र योजना निर्माण गर्न तथा शासन सञ्चालन कार्यलाई भरथेग र सहजीकरण गर्न संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारबीच सञ्चार एवं समन्वयसम्बन्धी योजनाहरूलाई प्रस्त पार्नु जरुरी छ ।

भूकम्प-प्रभावितसँग सूचना आदानप्रदान र प्रभावकारी समन्वयको लागि विगतका अनुभवका आधारमा उपयुक्त योजना बनाउनु जरुरी छ ।

सुभाव ३: जिम्मेवारीहरूको स्पष्टता

सम्बन्धित सबै सरोकारवालाका भूमिका र जिम्मेवारी बढी प्रष्ट हुन विपद् आइलाग्नुभन्दा अगाडि समन्वयमा सुधार ल्याउन जरुरी छ । विपद्सम्बन्धी कानुन र योजनाहरूले सरकारका विभिन्न तहका साथै विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न प्रमुख स्थानीय सरोकारवालाहरूका आ-आफ्ना भूमिकाको किटान हुनु जरुरी छ ।

सुभाव ४: तथ्यांक संकलन तथा प्रशोधन क्षमता सुधार

विपद्जन्य तयारी, आरम्भक प्रत्युत्तर र पुनर्लाभका लागि आवधिक तथा वर्गीकृत तथ्यांक संकलन गर्न स्थानीय सरकारको क्षमता वृद्धि गर्न श्रोतको लगानी गर्नु जरुरी छ । हालको पुनर्निर्माण प्रक्रियाको लागि पनि यो महत्वपूर्ण छ ।

सुभाव ५: श्रोत तथा क्षमतासम्बन्धी सीमितता उपर ध्यान दिनु

स्थानीय सरकारले विपद् व्यवस्थापन गर्ने प्रयासका सन्दर्भमा बजेटको सीमिततालगायत सीमित स्थानीय श्रोत तथा क्षमताउपर ध्यान दिनु जरुरी छ ।

सुभाव ६: स्थानीय दृष्टिकोण, यथार्थ र आवश्यकता निर्धारण गर्न स्थानीय सरकारसँग मिलेर काम गर्नु

स्थानीय सरकारहरूसँग मिलेर प्रभावकारी ढंगले पुनर्निर्माण तथा विपद् व्यवस्थापन कार्य गर्न उनीहरूका आवश्यकता र ती आवश्यकतालाई सही तरिकाले सम्बोधन गर्ने नीति, कार्यक्रम र प्रशिक्षण निर्धारण गर्ने क्रममा उनीहरूको सहभागिता र सहमति हुनु जरुरी छ । सीमित श्रोत तथा क्षमतालाई दृष्टिगत गरी कार्य गर्न (सुभाव ५), जागरूकता वृद्धि गर्न (सुभाव १), र विपद् व्यवस्थापन प्रक्रियामा स्थानीय सरकारका भूमिका र जिम्मेवारीलाई सबल तुल्याउन (सुभाव २, ३, ४) विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रयासको क्रममा उनीहरूसँग घनिष्ठ सम्बन्ध कायम गर्नु जरुरी छ ।

२०७१ सालमा स्थापित डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) सामाजिक र राजनीतिक विषयमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्था हो । यस संस्थाले नेपालको संविधान निर्माण प्रक्रिया, राज्य पुनर्संरचना र संघीयता कार्यान्वयन लगायतका विषयमा स्थलगत र वस्तुनिष्ठ अनुसन्धान गर्दै आएको छ । डीआरसीएनले २०७४ सालमा सम्पन्न स्थानीय, प्रादेशिक, प्रतिनिधि सभा सदस्य र राष्ट्रिय सभा निर्वाचनको पर्यवेक्षण गरेको थियो ।